

Українська література ХХ століття

УДК 821.161.2:2

Галина Волощук (Коломия)

УКРАЇНОЦЕНТРИЧНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ ЗБІРКИ «CARITAS» УЛЯНИ КРАВЧЕНКО

У статті розглянуто україноцентричність релігійної збірки «Caritas» Уляни Кравченко, охарактеризовано ставлення Уляни Кравченко до релігійних традицій, розглянуто її поняття «внутрішнього світу людини» як типового містичного уявлення про людську природу. Здійснено спробу переосмислити лірику Уляни Кравченко як своєрідний заклик письменниці до очищення душі та наступного прийняття «божественного».

Ключові слова: україноцентричність, релігійні мотиви й образи, жанр молитви, релігійні традиції, релігійно-національне світотворення.

У монографії «Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії ХІХ — початку ХХ століття» Ірина Бетко стверджує, що духовна культура «не може існувати без релігійних текстів, які складають її ідейно-світоглядну й конкретно-психологічну базу» [3, с. 8]. І. Качуровський висловлює подібну думку: «Без релігійних мотивів жодна література не існувала ніколи. Якщо ці мотиви виключити, то література стане неповною» [5, с. 34].

Християнська духовність як підвалина української літератури зберігалася впродовж століть. Творчість Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки багата на біблійні мотиви та образи і дає підстави твердити про особливу роль духовності в українському письменстві. В. Антофійчук запевняє, що «в усі періоди свого становлення, утвердження і розвитку українська література орієнтувалася на Біблію, яка сприймалася не тільки як джерело образів, але й як основа духовного буття нації» [2, с. 28].

Не залишилася осторонь цього процесу й Уляна Кравченко, значну роль у становленні якої відіграло родинне релігійне виховання, адже була вона онукою о. Іллі — пароха в селі Побук. Чуттєво пізнавши в дитинстві основи християнства, його високі етико-гуманістичні ідеали, вона ніколи не зрікалася їх. Духом релігійності просякнуті її поетичні твори, публічні виступи перед читачами на сторінках галицької періодики, а також особисті контакти з людьми. Ось що згадує з цього приводу М. Козак — її сусідка в останні роки життя: коли «Уляна Кравченко

жила вдовою в Перемишлі при вулиці Парковій, б. 9, біля гори з трьома хрестами»: авторка була відома в тій місцевості «вже як “Бабуня”, і хто раз тільки бачив її, той має ясну картину Страдальної України. <...> Ціле життя Уляни Кравченко — це одне страждання, а рік смерти, може, найжорстокіший, що його в історії Перемишля можна записати. Невинна кров... уже після закінчення війни... Викидання людей “за поріг”, обкрадання їх перед тим “до нитки” <...> Приймавши Найсвятіші Тайни, перейшла вона на вічний спочинок 5.III.1947 р. До останнього віддиху не покидала її дочка і секретарка Нуся» [6, с. 11–13]. Припускаємо, що таке чуйне ставлення чужих і рідних людей до Уляни Кравченко було зумовлене її християнською позицією, умінням втілювати в життя і художні тексти власні глибокі релігійні переживання, а не лише правила церковної обрядовості.

Збірка виключно релігійної поезії Уляни Кравченко «Caritas»¹ була видана в 1935 р. накладом «Загальної книгозбірні» спочатку в Львові в друкарні «Бібльос», а згодом і в Коломиї — у 1938 р. видавництвом «Жіночої долі»². На відміну від львівського видання, коломийське мало невелику вступну статтю О. Кисілевської, в якій авторка намагається осмислити ідейну спрямованість усіх поезій, що входять у збірку. О. Кисілевська нагадує читачам, що кожен вірш Уляни Кравченко — це її постійна увага до глибоких релігійних переживань, які викликають у людини інтерес до життя тих християнських святих, які поклали його на вівтар гуманістичних ідей, а тому спроможні виховати в людині почуття добра, здатність до гуманних взаємовідносин [8, с. 108].

Лірику збірки «Caritas» авторка поділила на три цикли, після яких додано ще один окремих твір — «Молімося, сестри», наснажений індивідуально авторською ідеєю важливості ролі жінки в процесі осягання людством ідей добра і справедливості. Перший цикл — «Із глибини» — найбільш чисельний; містить сімнадцять творів на тему християнських свят і церковних таїнств, причому в більшості з них наявні прямі чи опосередковані натяки на Україну. Цикл «Ave Maria» об'єднує вісім творів про Богородицю, які, зазвичай, або цілком нагадують молитву, або мають молитовний компонент, де віряни просять Страдальну Матір тримати над нашим народом свій Покров. Згаданий молитовний лейтмотив теж, як бачимо, маркований національним змістом, бо свято Покрови в Україні неодмінно пов'язується з традицією українського козацтва шукати заступництва в Богородиці. Третій цикл аналізованої збірки — «Сівачі» — містить усього лише дві поезії про священнослужителів, у тому числі й українських, які проявили себе як гідні послідовники Христа («Наш Архієрей» і «Сівачі»).

Християнство протягом століть духовно збагачувало українців, оскільки знайшло в нашій культурі благодатний ґрунт. Можна стверджувати, що Уляна Кравченко присвятила поезію збірки «Caritas» осмисленню національно-релігійних культурних традицій, в основі яких віра людей у неминуче щастя й злагоду на Землі. У цьому також і специфічна прикмета української нації, котра протягом тривалого часу відстоювала свою самотність, вірячи у власну богообраність. Цикл поезій «Із глибини», уважаємо, по-особливого показує взаємозв'язок національних і релігійних чинників у світогляді українців. А це дає підстави стверджувати, що Уляна Кравченко продовжувала започатковану Т. Шевченком традицію релігійно-національного образотворення.

Лірика циклу «Із глибини» приурочена розглядові християнських свят. Цікаво, що структурована вона не за календарним принципом, а відповідно до хронології подій у житті Ісуса Христа. Це, з одного боку, показує глибоку обізнаність авторки саме з Біблією а не богослужбовою літературою, а з іншого, — свідчить про її прагнення дати українцям глибоке пізнання суті кожного зі свят.

Тему Благовіщення розгортають дві однойменні поезії, перша з яких коротка й нагадує радше релігійну медитацію з використанням звичного для українського фольклору прийому паралелізму. А це, безперечно, посилює і пафос твору, і його народний колорит:

¹ Назва, очевидно, походить від латинського прислів'я: «Deus caritas est» («Бог є любов». — Г. В.).

² Кількома роками раніше — у 1932–1933 рр. — майже до аналогічного експерименту з власне релігійною лірикою вдався Б. І. Антонич у збірці «Велика гармонія». Упорядник найновішого видання його творів Д. Ільницький уточнює, що в рукописах поета зазначено лише 1932 рік, хоча деякі з творів цієї збірки друкувалися на сторінках часопису «Дзвони» в 1932–1933 роках [4, с. 815–816].

І як Марії без порока
із неба Ангел вість подав,
з левади щезла тінь глибока,
блиск заграви на світ упав... [7, с. 275].

Друга поезія «Благовіщення (З приводу ювілею Єфезького Собору)» значно більша за обсягом. Вона розпочинається з опису плачу обраного люду перед своїм Богом Єговою, де йдеться про віковий полон. В основній частині змальовано згідно з Біблією саму подію Благовіщення, що є здійсненням пророцтва про віть Давидову. Заклучний компонент твору побудований за допомогою апострофи — риторичного звернення оповідача до «сестричок» із закликом прославляти Пречисту Діву. У цій частині поезії спостерігаємо не лише відхід від попередньої практики прямого включення біблійних цитат («Маріє! Радуйся! О, благодатная!»; «Благословенна Ти в женах» — Лук. 1:28), а й видозміну прийому біблійної аплікації у фольклорні ремінісценції, що робить текст актуальнішим для українського читача:

І наш народ на Україні,
де ясні зорі... де ті тихі води,
із давен давна, з княжих ще часів —
Марію Богородицю,
як Матір, величав [7, с. 282].

Подія Різдва теж осмислена у збірці в національному ключі, адже віфлеємська зоря, згідно з припущенням авторки, не тільки поєднала всіх людей із Богом, а й посприяла перетворенню українського етносу в єдиний народ і навіть — у свідому свого покликання націю.

Ми бачимо наш вільний край...
Хоч раз у рік... хоч раз у рік,
як родиться Бог чоловік,
ми сильні вірою — як діти;
для нас цвітуть містичні цвіти... [7, с. 285].

У поезіях «Над Йорданом!» (описано пророка Йоана, що йде хрестити Месію), «Осяйна година» (про в'їзд Христа в Єрусалим), «Gethsemane» (змодельовано духовну перемогу Ісуса в Гефсиманії над силами зла та Юдою, яку зовсім не здатні осягнути й оцінити люди), «Голгофта» (подано роздуми про несправедливість людського суду над Праведником), «П'ятдесятниця» (йдеться про свято зішестя Святого Духа) і «На Спаса» (коротко переказано біблійну подію Преображення Господнього, з якою в нашій культурі пов'язана традиція освячення перших плодів) український компонент не так чітко виражений, як у попередніх творах. Однак розгорнуті тут медитації достатньо емпатичні й патетичні, що цілком відповідає емоційному й експресивному типові українського національного характеру:

Могутній гомін в'ється довкола:
– Живим Ти словом і світом Ти!
Огнем на чин — нас охрести!
«Над Йорданом!» [7, с. 289].

Душею я обняв вас мільйони,
обняв усіх...
Ви всі в душі моїй —
в моїй душі усі, — а я в чій?
Що знаєте ви про любов,
що знаєте про біль душі моєї?
У боротьбі тяжкій — який я самотній...
«Gethsemane» [7, с. 293].

Святу Пасхи присвячено в збірці «Caritas» декілька творів, різних за способом репрезентації ключової в християнстві таємниці воскресіння, яка не тільки відрізняє його від усіх інших світових релігій, а й дає людству унікальну змогу досягати стану відродженого духа.

У описових великодніх поезіях «На світанні» й «А сонце — як владика...» читаємо про дивовижний ранок свята Пасхи, який провіщають майже суголосно й одночасно дзвони церков і сонце. Аналогічним чином колись велике небесне світило збудило й тих жінок, котрі, прийшовши до гробу Ісуса Христа, щоб намастити його тіло, зустрілися віч-на-віч із Живим Спасителем. Ось чому й виникла, як пояснює Уляна Кравченко, традиція вітати сонцесяйними писанками й крашанками один одного у день Воскресіння, міцно закріплена в українській культурі.

Майже виключно патетичний характер має великодня поезія у прозі авторки «Із глибини», де тема людської хвали Богові й прохання «дати воскресення Духа» структурно розгортається в тексті за допомогою анафори. Остання неначе наскрізно обрамлює фрагменти молитов, у яких люди зізнаються перед Богом у своїй недосконалості:

Дай воскресення діла і воскресення Духа!
 Дай нам любов добра для чистої краси-величності його... <...>
 Дай воскресення діла і воскресення Духа!
 І через жертву нашого «я» для добра свого роду...
 І через покорення злих наклонів-навичок... <...>
 Дай воскресення діла і воскресення Духа!

Хай настане життя по правді... ясне життя душ, розбудження з тривожного сну... [7, с. 301–302].

Особливо цікавою в містичному плані слід уважати поезію Уляни Кравченко «Тихо! В Найсвятішій Тайні...», яка тематично й композиційно вивершує перший цикл збірки «Caritas». Адже у цьому творі завдяки частотній анафорі «тихо» створюється враження сумарності всіх попередньо описаних релігійних містерій, кульмінаційним утіленням яких є Найсвятіша Тайна (причастя), тобто злиття з тілом і кров'ю Спасителя, здатне зробити людину святою:

Тихо! В Найсвятішій Тайні
 сам Христос говорить нам:
 – Залиши журби звичайні,
 тихо йди — все вище... там... <...>
 Тихо, не кричи з розпуки! —
 тихо крий свій біль і сльози;
 труд сповняй і без принуки,
 не зважай на всі погрози... [7, с. 318].

Важлива прикмета другого циклу збірки «Caritas» — «Ave Maria» — поєднання авторкою євангельських притч і агіографічних тем із дослідженням українського богородичного мотиву, закріпленого в нашій культурі з часів козацтва. Внаслідок цього тексти релігійної лірики поетеси сприймаються водночас як твори високого громадянського й патріотичного змісту. Цим, на нашу думку, й зумовлене активне функціонування в ліриці Уляни Кравченко власне національного жанрового різновиду молитви за Україну, згадуваного дослідниками І. Бетко й Т. Салигою.

Перший твір в аналізованому циклі — міні-поема «Се Мати Твоя...», у назві якої використано відомі слова Ісуса Христа, промовлені в момент голгофської агонії до апостола Йоана (Ів. 19:27), щоб передати йому синівський обов'язок піклування про матір. Не є випадковим діалогічний принцип структурування поетичного наративу: болісно переживши факт хресного знуцання над своїм Сином, Марія переповідає почуте колись від Симеона пророцтво про Його смерть («Меч душу прошиє тобі» — Лук. 2:35), після чого Ісус передовіряє Матір своєму улюбленому апостолові. Так і розв'язується порушена Богоматір'ю проблема самотності:

Сама осталась я... Остався біль,
 що каменем упав на груди...
 І в серці сім мечів...
 Сама? А де ж ті люди, що для них умер
 мій Син — мій Пан — мій Бог?! [7, с. 325].

Опис цієї центральної картини вивершується в тексті черговою згадкою про таємницю Воскресення, яка тепер ще й набуває українського колориту. Наратор переносить читача в контекст національної історії, називаючи теперішнє — Голгофою України, а майбутнє — містерією її відродження, яка здійсниться завдяки покрову Богородиці:

І Ти воскреснеш, наша Батьківщино!
Тепер Твоя Голгофта, —
розп'ята Ти! <...>
А ми — віримо:
Страдальна Мати все нам Матір'ю була,
Вона держить над нами свій Покров... [7, с. 327].

У поезії «Панагія свята» художньо осмислюється один із найпоширеніших епітетів Богородиці (гр. Παναγία — «пресвята»), причому вводиться він авторкою збірки «Caritas» із видимими ознаками тавтології, вжитої, однак, у позитивному сенсі — щоб підкреслити абсолютну святість Матері Божої. Такому ефекту сприяє прийом аугментативу, характерний для текстів релігійного спрямування (пор. Бог над Богами, Пісня Пісень і под.). Аналізована поезія представляє Богородицю, на нашу думку, за типом ікони Оранти, оскільки в тексті акцентується передовсім на її заступницькій місії, а не христородній:

В бувальщині —
Панагія свята —
у зоряній короні —
все предкам нашим з поміччю ішла,
все подавала їм — в негоді
свої зоружені долоні —
як новітна Юдита! [7, с. 328].

Підтверджує це припущення і конкретний сюжет поезії «Панагія свята», в якому домінує порівняння Богородиці з Юдитою, тобто біблійною царицею Естер, завдяки заступництву якої був урятований ізраїльський народ у часи правління жорстокого ефіопського царя Ахашвероша (Ест. 4–9). Як зазначає Уляна Кравченко, подібно до єврейського народу, українська нація теж перебуває в полоні, наш рідний чорнозем сплюндрований ворогами. Але прочани все-таки йдуть до Марії, сподіваючись на її опіку. Вони просять у Богородиці покровительства так само, як звертались колись до Естер її дядько Мордехай і свідомі загибелі свого народу ізраїльтяни. Властиві для представлення Оранти релігійні образи «Непорушної стіни», «Заступницької молитви» [9] зринають у сюжеті твору й тоді, коли авторка робить своєрідний екскурс у минуле України: до Богоматері йшли Володимир Великий, Володимир Мономах, козаки й багато інших справжніх українців.

Отже, орантівський богородичний мотив — не просто важливий образ-символ релігійної поезії циклу «Ave Maria», а й істотний засіб творення україноцентричного нарративу всієї збірки «Caritas» Уляни Кравченко. У цьому переконують і наступні поезії циклу — «Поглянь! Ранковим сонцем...», «Понад туземні радощі й жалі...», «А душі — жаліються Тобі...», більшу частину тексту яких займають молитви до Богородиці — про духовне очищення, благословення, звільнення нашого краю від зла. Образ піднятих угору рук Оранти проглядає також і в поезії-молитві «Від всіх утіх і мук...», де руки Марії порівнюються з «нев'янучими леліями» [7, с. 336].

Справжньою українською стилізацією ангельського привітання Діві Марії, яке згодом лягло в основу католицької молитви до Неї, можна вважати молитву-гімн «Ave Maria», яку Уляна Кравченко написала «з приводу 30-літнього ювілею першого жіночого Марійського Товариства пань на галицькій землі». Рефреном звучать у ній риторичні оклики-моління: «Твої ми діти! Маріє-Мати!» [7, с. 337–339]. У вже згаданій вище збірці «Велика гармонія» Б. І. Антонича теж є поезія з аналогічною назвою; однак у ній, на відміну від твору Уляни Кравченко, можна помітити, по-перше, значно більше відступів від біблійного першоджерела по-друге, — особливу експресивність і експериментальне стилізування на фонетичному, образному,

ритмічному і власне стилістичному рівнях, що, безперечно, зумовлені індивідуальною творчою манерою автора та високим рівнем його художньої майстерності:

Зарання сонячного дня — я шепочу Твоє дзвінке ім'я;
прилинь, мов спів, мов ранній легіт, мов жемчужна мрія,
прилинь із першим розцвітом дрібних пелюсток рож,
вгамуй енгармонійних струн на арфі серця дроз.
Ave Maria [1, с. 101].

Підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати: біблійні й апокрифічні образи як віковічні символи-коди в поетичних рефлексіях Уляни Кравченко, репрезентованих збіркою «Caritas», набули особливої експресії та забарвилися національним колоритом. Унаслідок цього поетична сповідь ліричного «Я» виявилася своєрідною містерією дотику української душі до центру Всесвіту — Бога й Пречистої Діви. Відтак традиційний канон жанру молитви видозмінився до того різновиду, який у нашому літературознавстві визначають як молитву за Україну («О, що ж Тебе, мій Отче»). Автори «Історії української літератури ХІХ століття (70–90-ті роки)» кваліфікували його в творчості поетеси, зосібна, таким чином: «Молитви Уляни Кравченко пройняті інтонаціями світлого суму, неврівноваженості, душевного сум'яття. Звідси — лірична схвильованість, широсердна розмова, братнє звертання, благання про допомогу. Спостерігається сердечне, благоговійне схиляння ліричного «я» перед об'єктом свого поклоніння, щире зізнання і прохання про заступництво» [4, с. 27].

Список використаної літератури:

1. Антонич Б. І. Повне зібрання творів / Богдан Ігор Антонич; [передм. Миколи Ільницького, упоряд. і комент. Данила Ільницького]. — Львів: Літопис, 2009. — 968 с.
2. Антофійчук В. І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Володимир Іванович Антофійчук. — К., 2002. — 35 с.
3. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ — початку ХХ століття: [монографічне дослідження] / Ірина Бетко. — К.: Zielona Góra, 1999. — 160 с.
4. Історія української літератури ХІХ століття (70–90-ті роки): у 2 кн.: підручник / [О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська, С. С. Кіраль та ін.]; за ред. О. Д. Гнідан. — Кн. 2. — К.: Вища школа, 2003. — 439 с.
5. Качуровський І. Містична функція літератури та українська релігійна поезія / Ігор Качуровський // Слово і час. — 1992. — № 10. — С. 33–45.
6. Козак М. Про Уляну Кравченко: [оперте на свідченнях сучасників і з рукописів Уляни Кравченко] / Марія Козак // Кравченко У. Твори: [повне видання у 100-річчя жіночого руху; зредагував Ю. Бескид] / Уляна Кравченко. — Торонто: [Накладом Марії Козак], 1975. — С. 7–19.
7. Кравченко У. Caritas: [поезії] / Уляна Кравченко: [фотопередрук з Ulana Kravchenko, Peremyshl, 1935]. — Львів: Видавництво «Загальної Книгозбірні», 1935. — С. 275–360.
8. Николишин Д. Уляна Кравченко: Біографічний нарис / Дмитро Николишин. — Коломия: Жіноча доля, 1932. — 148 с.
9. Оранта [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Оранта>.

Ukrainian Identity Reflected in Religious Book of Poems «Caritas» by Uliana Kravchenko

The article deals with the attitude of a Ukrainian poetess Uliana Kravchenko to religious traditions. Her conception of one's inner world connected with a typical mystical idea of the human nature is also considered in the paper. An attempt was made to analyze the lyric poetry by Uliana Kravchenko as a peculiar appeal for purification of one's soul and successive acceptance of the divine.

Key words: mystical tradition, religious motives and forms, genre of the prayer.